

РАДЯНСЬКІ НІМЦІ – ЖЕРТВИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ 30–40-х років ХХ ст. НА ПОЛТАВЩИНІ

Присвячено дослідженню незаконних репресій проти радянських німців, які стали жертвами радянського тоталітарного режиму 30–40-х рр. ХХ ст. на Полтавщині. На конкретних прикладах показано, що у 30-х рр. громадян німецької національності найчастіше обвинувачували у шпіонажі та контрреволюційній діяльності, а в 40-х рр. – інкримінували співробітництво з фашистською Німеччиною. Доведено, що під час репресій постраждали мільйони ні в чому не винних людей. Більшість радянських німців, як і представників інших національностей СРСР, було реабілітовано під час хрущовської «відлиги» та в період незалежності України.

У роки незалежної України, в зв'язку з вивченням раніше закритих для наукової громадськості архівів, актуальності набуває тема дослідження жорстоких репресій сталінського режиму проти народів СРСР.

Тема репресій проти радянських німців у період 30–40-х рр. ХХ ст. належить до маловивчених проблем. За незалежної України активно розгорнувся процес вивчення масових незаконних винищень у Радянському Союзі людей різних національностей, у тому числі осіб німецьких коренів. Останнє знайшло відображення у певній кількості праць, які висвітлюють дану проблему. З'явилися такі видання й у Полтаві. Серед них дослідження полтавського історика, краєзнавця В. Н. Жук. Автор розповіла про нащадків німців-колоністів на території Полтавщини, їх життя і мирну працю. Дослідила біографії їхніх кращих представників – талановитих учених, митців, культурних і громадських діячів. Також В. Н. Жук показала репресії проти них у роки сталінського тоталітарного режиму. У другій частині монографії вміщено спогади тих, хто пережив страшні роки війни й депортації. Автори даного дослідження використали матеріали 4-х збірників «Реабілітовані історією» – науково-документального видання, де розповідається про незаконні репресії 20-х – початку 50-х рр. ХХ ст., а також вміщено короткі біографічні довідки про репресованих мешканців Полтавської області, у тому числі й німецької національності.

Виходячи з цього, метою даної статті автори поставили: показати незаконні репресії проти радянських німців на Полтавщині у 20-40-х рр. ХХ ст., визначити їх причини, масштаби і наслідки.

Серед численних жертв сталінських репресій 30-40-х рр. ХХ ст. було й чимало німців.

Політичне керівництво УСРР рекомендувало ще восени 1932 р. Державному політичному управлінню провести операції по нанесенню удару по так званому «класовому ворогові». Основна мета операції полягала у виявленні ніби-то «контрреволюційних центрів, які організують сабогаж і зрив хлібозаготівель та інших господарсько-політичних заходів». З того часу всілякі процеси слідуєть один за одним, кількість заарештованих «ворогів народу» зростає.

Пік репресій злочинного сталінського режиму проти мирного населення припав на 1937-1938 рр. ХХ ст. Тільки за ті два роки по Україні було заарештовано 267 579 громадян різних національностей. З них до вищої міри покарання (розстрілу) засуджено 122 237 осіб¹.

Досить цілеспрямовано влітку 1937 р. проходила в областях республіки «операція по німцях» у відповідності з наказом НКВС УРСР від 25 липня 1937 р. Місцевим органам НКВС пропонувалося провести облік з наступними арештами німецьких підданих на номерних заводах і в оборонних цехах підприємств, розташованих на території України. Управлінню НКВС у Полтавській області та його районним відділам довелося чимало попрацювати, щоб доповісти в центр про арешт 89 полтавців, з них – 70 німців, 11 українців, 8 росіян².

Зокрема, у 1937-1938 рр. на Полтавщині розстріляні А. А. Бахман (м. Кременчук), Г. І. Гофнер (м. Лохвиця), А. А. Ільк, І. Е. Кашнер, Ф. Г. Келлер (м. Полтава), засуджені до 10 років позбавлення волі П. Л. Зук (м. Гадяч), Л. Ю. Бреш, Г. А. Гофман (м. Полтава), Л. В. Келлер (м. Кременчук) та багато інших³.

Репресії тоталітарного режиму торкнулися не лише робітників і селян, а й інтелігенції – духовної еліти суспільства, висококультурних, талановитих і обдарованих людей. Одним із таких був уродженець с. Чутового на Полтавщині Павло Григорович Ріттер (1872-1939) – учений, знавець давніх мов, зокрема, давньоіндійської, новоіндійської, італійської та інших, літературознавець, письменник, перекладач, педагог⁴. Працював викладачем, згодом – доцентом Харківського університету, потім, отримавши ступінь доктора філології, очолив науково-дослідну кафедру мовознавства, реорганізовану 1930 р. в Інститут мовознавства. Його ім'я стоїть поруч з іменем видатного сходознавця А. Ю. Кримського. У 1937 р. П. Г. Ріттера, хворого і майже сліпо-

го, заарештували й кинули до харківської в'язниці. Там трагічно обірвалося його життя. П. Г. Ріттер збожеволів і помер 17 квітня 1939 р.⁵ Так злочинний режим розправився з кращим із кращих учених країни.

Полтавчанка Тамара Іоганнівна Кашнер розповіла трагічну історію своєї родини. Її батька – Іоганна-Бруно Кашнера (1897 р. н.) було розстріляно органами НКВС 11 жовтня 1938 р.⁶ Він працював начальником цеху Полтавського металзаводу, був прекрасним спеціалістом, впровадив ряд раціональних пропозицій у виробничий процес. Вночі 27 березня 1938 р. І. Е. Кашнера було раптово заарештовано. Йому було сфальсифіковано звинувачення у «проведенні антирадянської агітації і шпигунській діяльності» та присвоєно тавро «особливо небезпечного злочинця», «ворога народу». Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області І. Кашнеру інкриміновано статтю 54-6 КК УРСР і засуджено до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконали 11 жовтня 1938 р. у Полтаві⁷. На його рідних багато років тяжіло тавро «сім'я ворога народу», «донька ворога народу». Іоганна Кашнера було реабілітовано після смерті Й. Сталіна. Справу було переглянуто військовим трибуналом Київського військового округу 15 жовтня 1957 р. Постанову Особливої трійки при УНКВС у Полтавській області від 5 жовтня 1938 р. скасували. І. Е. Кашнера було реабілітовано по-смертно.

У 1993 р. при Полтавській обласній державній адміністрації було створено науково-редакційний підрозділ по підготовці полтавських томів науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (їх вийшло 4). З того часу його співробітниками за підтримки працівників Управління Служби безпеки України по Полтавській області було опрацьовано понад 20 000 архівно-кримінальних справ і складено довідки на більше ніж 22 000 репресованих мешканців Полтавської області. На їх основі підготовлені довідки про наших земляків, які стали жертвами політичних репресій. У цих довідках є дані про час і місце народження, національність, місце проживання та роботи перед арештом, дату арешту, ким, коли і який вирок винесено, ким і коли реабілітовано. У переліку репресованих зустрічається багато людей німецької національності.

Гортаючи сторінки видання, можна перекоонатися, що органами НКВС було репресовано багато тисяч людей. Вони мали різне соціальне походження й різний статус – вчителі, викладачі вищих навчальних закладів, лікарі, бухгалтери, військовослужбовці, інженери, колгоспники тощо. Всіх їх поглинула безжалісна тоталітарна система, яка планувала, які процеси слід сфабрикувати, скільки якої національнос-

ті та якого походження, фаху людей заарештувати, кого засудити на який термін ув'язнення або розстріляти. Найчастіше ні в чому не винним людям висували звинувачення у шпигунстві, контрреволюційній діяльності, державній зраді, замах на радянських державних діячів тощо.

Так, Герман Ердманович Арльт, німець за походженням, народився у м. Кременчуці у 1873 р., працював робітником. Заарештований 7 лютого 1938 р., засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області 14 жовтня 1938 р. за ст. 54-6 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 2 листопада 1938 р. Реабілітований Полтавською обласною прокуратурою 14 червня 1989 р.⁸

Йосипа Генріховича Герцога, 1897 р. народження, робітника Полтавської споживспілки, заарештовано 9 лютого 1938 р. і засуджено Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області 5 жовтня 1938 р. за ст. ст. 54-6, 54-7 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок виконано 11 жовтня 1938 р. Реабілітовано Полтавською обласною прокуратурою 21 вересня 1989 р.⁹

Швачку німецького походження Ганну Митрофанівну Карпф з м. Кременчука Полтавської області, 1896 р. народження, заарештовано 21 жовтня 1937 р. Засуджена Особливою нарадою при НКВС СРСР 24 червня 1938 р. «як особливо небезпечний елемент» до 5 років заслання у Казахстан. Реабілітована Військовим трибуналом КВО 10 квітня 1959 р.¹⁰

Андрія Андрійовича Пінгеля, 1869 р. народження, завідувача лісодільниці лісгоспу, котрий проживав у с. Загрунівка Зіньківського району Полтавської області, заарештовано 13 березня 1938 р. Засуджено Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області 5 жовтня 1938 р. за ст. 54-6, 54-10 ч. 1 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 29 жовтня 1938 р. Реабілітовано Військовим трибуналом КВО 8 липня 1958 р.¹¹

Із нападом 22 червня фашистської Німеччини на Радянський Союз усі радянські німці, ті, котрі носили німецьке прізвище і мешкали на території держави, потрапили до категорії «фашистів» і «ворогів народу»¹². Громадянам німецької національності було набагато важче, ніж іншим, тому що на них поширювався Указ Президії Верховної Ради РСР від 28 серпня 1941 р. «Про переселення німців, які проживають у районах Поволжя». Ще раніше, 3 серпня, Військова рада Південного фронту звернулася до наркома оборони СРСР Йосипа Сталіна з пропозицією депортувати цивільне німецьке населення з ряду українських областей та з Криму.

На території областей почалися арешти і розстріли представників німецької національності вже з перших днів війни. Так, Каспар Конрадович Сімон, виходець із сім'ї робітників німців Поволжя, 1884 р. народження, який проживав у Полтаві і працював офіціантом у ресторані, був заарештований уже 27 січня 1941 р. З наступом німецько-фашистських військ вивезений на Схід і засуджений Військовим трибуналом військ НКВС Татарської АРСР 8 жовтня 1941 р. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР до розстрілу. Вирок виконано 4 лютого 1942 р. Реабілітований Полтавським обласним судом 11 січня 1991 р.¹³

Уродженка Латвії, німкеня Віра Олексіївна Різниченко, 1887 р. народження, із селян, малописьменна, яка проживала в селі Рокитне-Донівка Кременчуцького району Полтавської області і була домогосподаркою, заарештована 4 липня 1941 р. Засуджена Військовим трибуналом військ НКВС Харківської області 12 серпня 1941 р. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до розстрілу. Реабілітована Полтавською обласною прокуратурою 24 травня 1991 р.¹⁴ Які «зłodіяння» проти Радянської держави, яку шпигунську діяльність могла проводити в селі ця малограмотна сільська жінка на початку війни?! А її засудили до розстрілу¹⁵.

Німкеню Марту Вільгельмівну Дяченко-Бургай, 1900 р. народження, вчительку, яка проживала і працювала в с. Зубані Глобинського району, заарештовано 10 липня 1941 р. Засуджено Особливою нарадою при НКВС СРСР 23 грудня 1941 р. за антирадянську агітацію до 10 років позбавлення волі. Реабілітована Полтавською обласною прокуратурою 29 жовтня 1958 р.¹⁶

Розу Францівну Гріман, 1898 р. народження, котра проживала у м. Хоролі Полтавської області, колгоспницю, заарештовано 11 липня 1941 р. Засуджено Військовим трибуналом військ НКВС Харківської області 23 серпня 1941 р. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до розстрілу з конфіскацією особистого майна. Вирок виконано 11 вересня 1941 р. Реабілітована Верховним Судом УРСР 15 лютого 1958 р.¹⁷

Вчительку Марту Карлівну Бондур, 1900 р. народження, котра проживала і працювала в с. Старі Санжари Новосанжарського району Полтавської області, заарештовано 15 серпня 1941 р. Її було засуджено Військовим трибуналом військ НКВС Харківської області 6 серпня 1941 р. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі з поразкою у правах на 3 роки та з конфіскацією особистого майна. Реабілітована Полтавським судом 14 лютого 1991 р.¹⁸

Виходець із сім'ї службовців, уродженець м. Умані, тепер Черкаської області, (1872 р. н.), німець за національністю Владислав Федо-

рович Діц, який ще в дореволюційні часи закінчив військово-медичну академію і присвятив усе своє життя гуманній професії лікаря, завідував акушерсько-гінекологічним відділенням Кременчуцької міської лікарні № 1. Він був заарештований уже на 4-й день від початку війни 25 червня 1941 р. Глибоко шанованого мешканця Кременчука лікаря-вченого під конвоєм відправили на Схід. Засуджений він був Особливою нарадою при НКВС СРСР 10 червня 1942 р. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до 5 років заслання, термін покарання відбував у Татарській АРСР. Реабілітований Полтавським обласним судом 17 грудня 1958 р.¹⁹

Чоловіків – командирів і солдатів німецької національності, які служили в Червоній Армії, прямо з фронту забирали в «трудармію», відправляли до ГУЛАГів. А у місцях виселення нещасних німецьких сімей у Сибіру, Казахстані та в інших республіках розпочата фашистською Німеччиною війна викликала таку ненависть до прибулих, що навіть дітей таврували «фашистами». Згодом місцеве населення, побачивши, що прибулі чесні й трудолюбиві люди, змінило своє ставлення до них.

За спогадами Едмунда Андреасовича Грабо (1917 р. н.), родина якого до війни проживала в Євпаторії (Крим), старших його братів Фрідріха і Гільдберта у 1937 р. заарештували як німців згідно з указом М. Єжова. У 1941 р. сім'ю Фрідріха – дружину і двох дітей виселили із Криму в Кемеровську область, де всі вони й загинули. Самого Е. А. Грабо після початку Великої Вітчизняної війни, у вересні 1941 р., було вивезено на поселення у східні райони СРСР²⁰. Після важких випробувань у воєнні та повоєнні роки Е. А. Грабо з родиною, нарешті, оселився у Полтаві, де проживає й нині.

Репресії проти людей німецьких коренів тривали і після визволення українських областей від фашистських загарбників. Якщо на українців, які проживали на окупованій гітлерівцями території, дивилися як на зрадників, то що вже говорити про тих, у кого предки або один із них, навіть і в п'ятому чи десятому поколінні були німцями. Так, лікарку Полтави Ольгу Володимирівну Ременко, 1894 р. народження, німкеню за походженням, заарештовано 12 лютого 1944 р. Засуджено Особливою нарадою при НКВС СРСР 13 травня 1944 р. за ст. 58-1 КК РРФСР до 3 років заслання у Новосибірську область (Російська Федерація). Реабілітована Полтавською обласною прокуратурою 22 липня 1944 р.²¹. Німкеню Вільгельміну Фрідріхівну Савельєву, 1870 р. народження, котра проживала у Кременчуці, заарештували 22 лютого 1944 р. Літню жінку було засуджено Особливою нарадою

НКВС СРСР до 5 років позбавлення волі і заслання в Новосибірську область з конфіскацією майна. Реабілітовано 11 лютого 1959 р.²² Невідомо, чим могла завинити перед владою ця неписьменна пенсіонерка, якій на момент арешту вже виповнилося 74 роки. Єдина провина її та подібних до неї репресованих була лише в тому, що вони мали німецькі корені. Вона ж ще мала нещастя народитися в м. Кенігсберзі (тепер м. Калінінград Російської Федерації).

Робітника залізничної станції Кременчук Олександра Християновича Руппеля, 1899 р. народження, було заарештовано 19 листопада 1943 р. Військовий трибунал Полтавського гарнізону вироком від 12 липня 1944 р. засудив його згідно зі ст. 54-1, 54-10 ч. 2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі і 5 років з поразкою у правах. За розповідями старожилів, єдина провина цього виняткового трудівника була в тому, що у приватному секторі він мав дбайливо доглянутий сад і гарний будиночок, які впали в око місцевому партійному керівникові. Ні в чому не винну людину засудили, а будинок і все майно конфіскували. Реабілітовано О. Х. Руппеля було 18 лютого 1997 р.²³

Частина тих німців, предки яких колись оселилися на Полтавщині, вважала себе дітьми України. Багато з них народилися тут, жили, працювали, прикипіли душею до цієї землі. Тож коли їм було дозволено виїхати із спецпоселень, вони повернулися у рідні їм куточки.

Репресії 30–40-х рр. ХХ ст. торкнулися представників усіх національностей, трагічно позначилися на долі радянських німців, у тому числі й на Полтавщині. Винні вони були лише в тому, що мали німецькі корені. Німці – громадяни Радянського Союзу, як і представники інших етносів, займалися мирною працею, добросовісно трудилися і ніякого відношення не мали до фашистської Німеччини. У багатьох дружини були українками, а їхні діти більше українцями, ніж німцями. Під час репресій 30-х рр. радянських німців звинувачували у шпигунстві й контрреволюційній діяльності, у 40-х рр. – інкримінували співробітництво з фашистською Німеччиною тощо. При цьому страждали мільйони ні в чому не винних людей, ламалися їхні долі, а також їхніх рідних і близьких. Переважна більшість радянських німців, як і представників інших національностей СРСР, через відсутність складу злочину була реабілітована в роки хрущовської «відлиги» в результаті проведення політики десталінізації або у період незалежної України.

У подальшому автори продовжать досліджувати дану тему, поглиблюючи джерельну базу дослідження та розширюючи географічні й хронологічні рамки дослідження (20-ті й 50-ті рр. ХХ ст.).

- ¹ Ковтун, Г. К. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині / Г. К. Ковтун, В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк // Реабілітовані історією / АН України, Ін-т історії України та ін.; П. Т. Тронько (відп. ред. редкол.) та ін. – Полтава, 1992. – С. 15, 21.
- ² Там само. – С. 23.
- ³ Жук, В. Н. Долею пов'язані з Україною. Нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї / В. Н. Жук. – Полтава, 2006. – С. 6.
- ⁴ Ротач, П. П. Колоски з літературної ниви / П. П. Ротач. – Полтава, 1999. – С. 191.
- ⁵ Жук, В. Н. Долею пов'язані з Україною. – С. 97.
- ⁶ Реабілітовані історією. Полтавська область. – Полтава, 2004. – Кн. друга. – С. 570.
- ⁷ Жук, В. Н. Долею пов'язані з Україною. – С. 271.
- ⁸ Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. друга. – С. 25.
- ⁹ Там само. – С. 264.
- ¹⁰ Там само. – С. 564.
- ¹¹ Реабілітовані історією. Полтавська область. – Полтава, 2005. – Кн. третя. – С. 590.
- ¹² Жук, В. Н. Долею пов'язані з Україною. – С. 6–7.
- ¹³ Реабілітовані історією. Полтавська область. – Полтава, 2005. – Кн. четверта. – С. 205.
- ¹⁴ Там само. – С. 104.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. друга. – С. 455.
- ¹⁷ Там само. – С. 342.
- ¹⁸ Там само. – С. 121.
- ¹⁹ Там само. – С. 403.
- ²⁰ Жук, В. Н. Долею пов'язані з Україною. – С. 163, 169.
- ²¹ Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. четверта. – С. 89.
- ²² Там само. – С. 139–140.
- ²³ Там само. – С. 132.

Надійшла до редколегії 24.03.2008 р.